

УДК 342.56

Михайло Вільгушинський,кандидат юридичних наук,
заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ,
заслужений юрист України**УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ
У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ
СУДАМИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ**

У статті розглядаються можливі форми участі громадськості у процесі здійснення правосуддя задля підвищення рівня ефективності та дієвості функціонування судів загальної юрисдикції, забезпечення відкритості та прозорості для суспільства роботи судової системи.

Ключові слова: громадськість, суди загальної юрисдикції, суд присяжних, народні засідателі.

Відповідно до ч. 2 ст. 5, ч. 1 ст. 38 та ч. 4 ст. 124 Конституції України народ (тобто приватні особи, які підпадають під категорію «громадськість»), має право брати активну участь у реалізації державної влади взагалі та влади, яка реалізується судами загальної юрисдикції, зокрема. Форми такої участі, якщо виходити зі змісту згаданих конституційних положень, є необмеженими. Тобто, аналізуючи зазначене, можна зрозуміти, що народ (громадськість) може брати участь у реалізації судової влади (взаємодіяти із судами загальної юрисдикції) у будь-який спосіб, за виключенням тих, які прямо заборонені законом.

Вважаємо, що сформульована думка є надзвичайно актуальною та важливою для розбудови дієвої, результативної та ефективної взаємодії між судами загальної юрисдикції та громадськістю. Вона (взаємодія) дозволяє вивільнити свідомість насамперед представників судової влади від штучних обмежень та побоювань, які заважають зробити судову владу (суди) відкритою та прозорою для суспільства. Разом із цим, зазначимо, що на шляху до розбудови ефективного діалогу між судовою владою (судами загальної юрисдикції) та громадськістю час від часу все ще з'являються перешкоди, які підлягають неодмінному викоріненню. В якості прикладу можна назвати сформульоване Конституційним Судом України визначення терміна «правосуддя», під

яким запропоновано розуміти самостійну галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [1]. Як бачимо, у зазначеному визначенні «не знайшлося» місця для згадки про громадян, які також, відповідно до ч. 4 ст. 124 Конституції України, мають бути визнані учасниками процесу здійснення правосуддя.

Цей та інші приклади, на наш погляд, свідчать про те, що ми знаходимося ще на початкових етапах переосмислення сутності та змісту судової влади в Україні, яке, незважаючи ні на що, має продовжуватися.

У підґрунтя ідеї про право народу (громадськості) брати участь в управлінні державними справами у сфері функціонування судової влади, а також у здійсненні правосуддя, на наш погляд, покладене класичне розуміння демократії, що тлумачить її як специфічну форму і спосіб організації суспільно-політичного життя, коли громадяни та їх об'єднання мають реальну можливість брати участь у процесі реалізації державної влади, впливати на формування і реалізацію державної політики [2].

Проте аналіз сучасного стану справ у даній сфері дозволяє погодитися з думкою І. В. Гладуняка, що нині в Україні має місце низка проблем, які гальмують

процес проникнення демократії у товщу судової системи. Найголовнішими серед них є такі:

— по-перше, однією з перших вад на шляху підвищення рівня демократизму є утворення своєрідного розриву між громадянами (громадянським суспільством) та державною владою, представленою у нашому випадку владою судовою. Найнебезпечнішим є поглиблення відчуження громадян і громадськості у розробці державної політики, внаслідок чого підривається сама основа демократії та демократичного врядування, оскільки механізм державного управління (складовим елементом якого є і суди загальної юрисдикції) починає діяти незалежно від тих об'єктивних потреб, інтересів і прагнень, що кристалізуються на суспільному рівні. Зрозуміло, що державна політика формується і щодо судової влади, та подекуди і самою судовою владою, і саме у цих сферах констатується найбільший «відрив» названих процесів від громадськості. Складається таке враження, що загадані вище стандарти та змістовні елементи демократії діють усюди за виключенням сфери функціонування судової влади. Проте така думка, зрозуміло, є ущербною. Суди загальної юрисдикції є частиною державного апарату, складовим елементом держави, який має функціонувати за правилами, на яких будується діяльність органів законодавчої та виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування, а раз так, то і вони мають розбудовувати дієві та ефективні механізми співпраці з населенням. Зрозуміло, що у даному випадку не йдеться про те, що представники судової влади мають «достукатися» до кожного громадянина. Достатньо буде наявність постійного діалогу з найбільш активними представниками суспільства, правозахисними організаціями, науковцями, які повною мірою здатні репрезентувати громадянське суспільство перед «обличчям» судової влади;

— по-друге, недостатній рівень залучення громадськості до формування та реалізації державної політики спричиняє поступове посилення процесів делегітимізації державної влади, оскільки влада, що не діє в інтересах суспільства, влада, що не спирається на громадську думку, не може бути за визначенням легітимною [3]. Принагідно зазначимо, що дана проблема стосується як позапроце-

суальної, так і процесуальної діяльності судів. У останньому випадку йдеться про те, що постановлення складних у змістовному розумінні, а звідси незрозумілих громадськості судових рішень, відсутність, у разі потреби, роз'яснень суду (суддів) причин та підстав їх ухвалення — все це, безумовно, також знижує легітимність судової влади, викликає зниження довіри населення до суду. Звісно, це не означає, що суд має «підлаштовуватися» під громадську думку, але у випадку виникнення змістовної розбіжності між позицією суду та загальними настроями, що домінують у суспільстві, органи судової влади повинні робити все, аби пояснити, обґрунтувати і популяризувати причини винесення того чи іншого рішення. Лише тоді буде можливо здолати ту «прірву», яка так часто виникає між судами та громадянами і сформувати ставлення до суду як до об'єктивного, професійного і справедливого органу державної влади [4].

Таким чином, можна повністю погодитися з висловленою у літературі думкою, що настанова на підвищення авторитету судової влади в суспільстві диктує необхідність гармонізації стосунків між судовою владою і суспільством (громадською думкою), суди в цьому процесі повинні відігравати активну роль і цілеспрямовано діяти у напрямі формування позитивного образу суду в суспільній думці. Адже вагомою запорукою стабільного та авторитетного становища судової влади у суспільстві є формування у суспільній думці сталого переконання у правоті, незалежності та об'єктивності судової влади, що забезпечуватиме судовим рішенням своєрідний «кредит» громадської довіри, коли кожен громадянин, навіть не погоджуючись із винесеним судом рішенням, все одно вважатиме його правильним і справедливим, виходячи із загального переконання в авторитетності судової влади [5];

— по-третє, відсутність належного рівня залучення громадськості до формування державної політики призводить до виникнення чималої кількості неадекватностей у діях механізму державного управління [6]. Щодо функціонування судів загальної юрисдикції це може означати виникнення (існування) як суто організаційних, так і процесуальних проблем. У першому разі йдеться про те, що неврахування громадської думки під час

організації функціонування судів загальної юрисдикції може призвести до виникнення причин, які перешкоджають зверненню громадян до суду, реалізації їх права на судовий захист. Тут і невідале територіальне розміщення суду, і відсутність наочної інформації у суді про розпорядок його роботи, про розмір та реквізити сплати судового збору, про судові справи, оголошені до розгляду, тощо. До речі, зазначимо, що проведене у 2012 р. соціологічне дослідження доволі яскраво показало, що висвітлені проблеми дійсно мають місце, викликаючи, як наслідок, незадоволення у громадян [7]. З іншого боку, зазначаючи про процесуальний аспект, варто погодитися з К. Бабенком, який, досліджуючи проблематику впливу громадської думки на судові рішення, наголошує на тому, що, хоча прямий взаємозв'язок між названими категоріями і важко довести, проте повністю його виключити неможливо [8].

Отже, в якості проміжного висновку можна зазначити, що не зайвим було б у нормативних актах, які стосуються питань забезпечення участі громадськості у розробленні та реалізації державної політики, зробити наголос і на тому, що їх положення поширюються і на органи судової влади, за виключенням сфери здійснення правосуддя. Враховуючи особливості та необхідність забезпечення незалежності судової влади, доречним було б, щоб подібні, насамперед програмні, документи приймалися Верховною Радою України чи Президентом України.

Таким чином, перед судовою владою взагалі та судами загальної юрисдикції зокрема постає складне і відповідальне завдання, пов'язане не лише з переформатуванням відносин з громадськістю, а й що є важливішим, зміною сутності таких відносин, переведенням їх у площину дійсної та ефективної взаємодії. Особливо варто наголосити на тому факті, що сформульоване завдання є відносно новим для вітчизняної наукової спільноти, яка лише в останні часи, поступово відходячи від впливу радянської юридичної доктрини та виводячи прояви останньої за межі сучасних наукових досліджень, почала цікавитися даною проблематикою.

Акцентуючи увагу на основах взаємодії судів загальної юрисдикції з громадськістю не можна обійти своєю увагою також і питання про право громадян на участь у здійсненні правосуддя, яке має

безпосереднє відношення до даного дослідження, оскільки процес забезпечення реалізації останнього якраз і складає один з напрямів взаємодії судів загальної юрисдикції з громадськістю. Зазначене право асоціюється, насамперед, з інститутом присяжних та інститутом народних засідателів [9], які мають доволі довгу історію як у світі загалом [10], так і на теренах нашої держави зокрема.

Участь народу у відправленні правосуддя, зокрема кримінального, особливо у формі суду присяжних, стала ключовим елементом проведених в Європі та інших країнах реформ. Наприкінці XVII—XVIII ст. в Англії право на суд присяжних було підсилено, ставши, як наслідок, додатковим засобом боротьби республіканців проти пригнічення. Право на суд присяжних стало основою американського Білля про права 1792 р. і стало закликком у буржуазному антимонополітичному русі на Європейському континенті напередодні Французької революції. Франція ввела суд присяжних у 1789 р., більшість германських держав ввели суд присяжних після невдалої революції 1848 р. Суд присяжних також був включений до Кримінально-процесуального кодексу об'єднаної Німеччини у 1871 р., Росія ввела суд присяжних у ході судових реформ, проведених царем Олександром II у 1864 р. За нею це зробила у 1872 р. Іспанія, де цей суд, з певною перервою, проіснував до 1930-х років. Більшість італійських держав ввели суд присяжних до кінця XIX ст., так само як і Австрія, Данія, Норвегія та інші держави.

Разом із цим, слід зазначити, що в Європі наприкінці XIX—на початку XX ст. знайшли прояв також і тенденції, спрямовані проти суду присяжних або у вигляді скасування будь-якої участі народу у здійсненні правосуддя, або у вигляді трансформації суду присяжних у «суд змішаної колегії», в якому професійні судді вирішують усі питання права, факту та виносять вирок разом з «присяжними засідателями». Подібною моделлю став відроджений німецький суд шеффенів, який був включений до Кримінально-процесуального кодексу Німеччини 1871 р. для розгляду злочинів невеликої тяжкості і який зазвичай складався з одного професійного судді та двох народних засідателів. Подібні «змішані

суди» були утворені і на теренах радянської держави [11].

На сьогоднішній день суди присяжних та частково «змішані суди» функціонують у більшості розвинених країн світу, зокрема і у деяких колишніх радянських республіках [12], доводячи свою життєздатність, актуальність і адекватність запитам та потребам суспільства і держави.

Аналіз змісту українського законодавства, зокрема Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Цивільного процесуального кодексу України [13], Кримінального процесуального кодексу України [14] дозволяє зробити висновок, що в Україні знайшла офіційне закріплення ідея необхідності існування як інституту присяжних, так і інституту народних засідателів. Проте питання «за та проти» щодо доцільності їх існування продовжують доволі гостро обговорюватися суддями, політиками, науковцями та громадськістю. Ті, що не підтримують ці нововведення чи ідею участі громадян (громадськості) у відправленні правосуддя, наголошують на тому, що такі суди, насамперед суди присяжних, є результатом емоційної, а не правової судової діяльності [15]; є надзвичайно дорогими [16]. Доволі гостро з цього приводу висловився свого часу В. Маляренко, зазначивши, що суд присяжних є малопродуктивним, надзвичайно складним і громіздким, запроваджується щодо незначної категорії кримінальних справ, але вимагає досить великих зусиль держави, зокрема з підготовки законодавчої бази і чималих державних коштів [17]. Частина критиків інституту присяжних посиляються також на досвід Російської Федерації, який оцінюється ними негативно. Російський суд присяжних критикують за засудження вчених В. Данилова та І. Сутягіна, а також виправдання терориста М. Шайбекханова, чий труп було пізніше знайдено в захопленій у м. Беслані школі, за виправдувальний вирок російським офіцерам, які розстріляли мирних громадян у Чечні, за відомий випадок походу до ресторану присяжних разом із тільки що виправданим ними підприємцем та за неможливість гарантувати справедливе покарання винних [18].

Натомість, на наш погляд, переваги від запровадження інститутів присяжних та народних засідателів є більш очевидними та переконливими, що, таким

чином, дозволяє підтримати рішення законодавця щодо їх запровадження в Україні. Названі інститути здатні позитивно вплинути на функціонування судової системи взагалі та судів загальної юрисдикції зокрема, а саме:

- зменшити потенційно можливу залежність суддів від політичного керівництва країни, органів виконавчої влади та їх посадових осіб;

- зменшити потенційно можливу залежність суддів від громадської думки;

- у суспільстві з серйозними класовими, етнічними або соціальними суперечностями, у разі належності судді до певної соціальної групи, посилити об'єктивність рішень останнього;

- зменшити формалізм судового процесу та професійну деградацію судді у результаті багаторічної судової практики;

- зменшити рівень бюрократизації судової системи;

- покращити зрозумілість судових рішень;

- зробити судовий процес більш гуманним;

- підсилити довіру населення до судової влади та суддів, зробити їх функціонування більш прозорим та ближчим до потреб народу;

- сприяти більш повній реалізації права громадян на участі в управлінні державними справами та здійсненні правосуддя;

- підсилити віру населення у справедливість та закон, що, у свою чергу, здатне стати міцним каталізатором розвитку громадянського суспільства [19].

У ракурсі викладеного вище не можна не згадати також і про те, що інститути присяжних та народних засідателів знайшли позитивну оцінку і з боку європейських інституцій, які давали висновки щодо українського законодавства про судоустрій і статус суддів [20].

З огляду на викладене, вважаємо, що Україні варто орієнтуватися на подальший розвиток та удосконалення названих інститутів. На наш погляд, насамперед необхідно розширювати можливість інституту народних засідателів. Отже, можемо зробити висновок, що у цьому плані логічними та доцільними виглядають щонайменше два кроки, зокрема:

- по-перше, варто поставити на обговорення питання про «введення» даного інституту у сферу адміністративно-

го та господарського судочинства. На обґрунтування доцільності такого кроку можна назвати позитивний досвід інших країн. Так, наприклад, у Німеччині судді на громадських засадах працюють поряд із професійними суддями у кримінальному процесі, в адміністративних, соціальних, трудових та фінансових судах. Кількість таких суддів на сьогоднішній день сягає майже 100 тис. осіб [21]. Не можна не звернути у цьому плані увагу і на досвід Російської Федерації, у межах судової системи якої функціонує інститут арбітражних засідателів — спеціалістів, які мають допомогти судді-юристу розібратися у складних проблемах підприємницької діяльності, з фактичною стороною комерційних спорів, які вимагають час від часу особливих знань [22]. Вважаємо, що зазначений крок сприятиме як подальшому розвитку взаємодії судів загальної юрисдикції з громадськістю, так і більш повній реалізації права громадян на участь у здійсненні правосуддя, тим паче, що зазначене право сформульоване у Конституції України максимально широко, тобто Основний Закон не конкретизував форм правосуддя, у здійсненні яких мають право брати участь приватні особи. А раз так, то громадянам України має бути створена можливість для реалізації свого права на участь у здійсненні правосуддя в усіх видах судів загальної юрисдикції незалежно від їх спеціалізації;

— по-друге, розширювати шляхом більш чіткої фіксації коло осіб, яким варто створювати можливості для участі у відправленні правосуддя. У цьому плані надзвичайно корисним для України може виявитися досвід Німеччини, законодавство якої, поміж іншим, передбачає можливість для професорів права виконувати функції суддів за сумісництвом [23]. Для України це означало б перенесення сучасних теоретичних знань про право у сферу судочинства. На сьогоднішній день поєднання науки та практики здійснюється лише, фактично, на рівні Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, при яких функціонують науково-консультативні ради. Натомість місцеві суди та апеляційні суди майже повністю позбавлені «спілкування» з науковцями, що, зрозуміло, не сприяє покращенню їх роботи. З іншого боку, подібна співпраця була б вигідною та корисною як професорському складу, так і вищим навчальним закладам. За рахунок цього можна досягти «наповнення» навчального процесу практичною складовою, яка так необхідна для підготовки майбутніх фахівців у галузі права. Надзвичайно слухним у цьому плані є висловлювання відомого українського правознавця початку ХХ ст. В. Л. Кобалевського, який писав, що лише практичний підхід надає цінності юридичній теорії [24].

ПРИМІТКИ

1. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 р. № 44-з [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>.
2. Політологія: історія та методологія / за ред. Ф. М. Кирилюка. — К. : Здоров'я, 2000. — С. 223.
3. Гладуняк І. В. Актуальні проблеми забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики / І. В. Гладуняк // Держава і право. — 2007. — Вип. 35. — С. 675—683.
4. Бабенко К. Судова влада і громадська думка: проблеми взаємовпливу / К. Бабенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/ru/oarticle/864/>.
5. Бабенко К. А. Принцип поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні (конституційно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / К. А. Бабенко. — К., 2002. — С. 15.
6. Гладуняк І. В. Зазнач. праця.
7. Моніторинг стану незалежності суддів в Україні — 2012 // Інформаційний бюлетень «Вісник Центру суддівських студій». — 2012 (Спеціальний випуск). — С. 1—14.
8. Бабенко К. Зазнач. праця.

9. Бігун В. С. Правосуддя як форма здійснення судової влади народом. Анулювання закону судом присяжних / В. С. Бігун // Держава і право. — 2010. — Вип. 47. — С. 26—33.
10. Булеулиев Б. Античные традиции суда с народным участием / Б. Булеулиев // Закон и жизнь. — 2009. — № 5. — С. 45—51; Тернавська В. М. Суд присяжних США: історія і сучасність / В. М. Тернавська // Часопис Київського університету права. — 2005. — № 4. — С. 78—82.
11. Тейман С. Введение народного участия в отправлении правосудия в Республике Казахстан / С. Тейман // Российская юстиция. — 2004. — № 6. — С. 61—69.
12. Ковалев Н. Народное участие в отправлении правосудия в странах СНГ: суд присяжных или шеффенов? / Н. Ковалев // Сравнительное конституционное обозрение. — 2006. — № 2 (55). — С. 3—17.
13. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40—41, 42. — Ст. 492.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9—10, 11—12, 13. — Ст. 88.
15. Котляр В. Суд присяжних не для України / В. Котляр // Право України. — 1998. — № 9. — С. 72—73.
16. Савонюк Р. Суд присяжних: яким йому бути / Р. Савонюк // Право України. — 1997. — № 7. — С. 70—71.
17. Маляренко В. До питання про участь представників народу у здійсненні правосуддя / В. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — 1999. — № 6. — С. 38—47.
18. Алексеев И. Н. Суд присяжных заседателей как угроза российской правовой системе / И. Н. Алексеев // Уголовный процесс. — 2005. — № 5. — С. 52—60; Юдківська Г. А. Суд присяжних як щеплення проти деградації суспільства / Г. А. Юдківська // Адвокат. — 2008. — № 4 (91). — С. 10—14.
19. Тейман С. Зазнач. праця; Юдківська Г. А. Зазнач. праця.
20. Спільний висновок щодо Закону України про судоустрій і статус суддів Венеціанської комісії та Дирекції з співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи № 588 від 11.11.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-343/>.
21. Ehrenamtliche Richter in Deutschland [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://schoeffen.net/ehrenamtliche-richter>.
22. Ильинская Н. Г. Развитие конституционных форм участия граждан в осуществлении правосудия / Н. Г. Ильинская // Современное право. — 2006. — № 7. — С. 41—46.
23. Schmidt-Rantsch Deutsches Richterergesetz: DRiG, Richterwahlgesetz Kommentar. — 6. Auflage. С.Н.ВЕСК, 2009. — 1174 s.
24. Кобалевский В. Очерки советского административного права / В. Кобалевский. — Х. : Гос. издат. Украины, 1924. — С. 30.

Вильгушинский Михаил. Участие общественности в осуществлении правосудия судами общей юрисдикции.

В статье рассматриваются возможные формы участия общественности в процессе осуществления правосудия с целью повышения уровня эффективности и действенности функционирования судов общей юрисдикции, обеспечения открытости и прозрачности для общества работы судебной системы.

Ключевые слова: общественность, суды общей юрисдикции, суд присяжных, народные заседатели.

Vilgushinsky Mykhailo. Public participation in the administration of justice by courts of general jurisdiction.

The article discusses the possible forms of public participation in the administration of justice in order to improve effectiveness and efficiency of the functioning of the courts of general jurisdiction, ensuring the openness and transparency to the public of the judicial system.

Key words: the public, the courts of law, trial by jury, the lay judges.